Libris.ro
Respect pentru oameni și cărți

ERICH FROMM

OMUL PENTRU SINE

O CERCETARE ASUPRA PSIHOLOGIEI MORALEI

TRADUCERE DIN ENGLEZĂ DE
Bogdan Boghițoi

PSIHOLOGIA PENTRU TOȚI
3
TREI

Libris.RO
Respect pentru oameni și cărți

CUPRINS

Cuvânt-înainte 9

I. **Problema** 15

II. **Etica umanistă: ştiinţa aplicată a artei de a trăi** 21
1. Etică umanistă şi etică autoritară 21
2. Etică obiectivă şi etică subiectivă 27
3. Ştiinţa omului 33
4. Tradiţia eticii umaniste 38
5. Etică şi psihanaliză 43

III. **Natura umană şi caracterul** 50
1. Condiţia umană 50
   A. Slăbiciunile biologice ale omului 51
   B. Dihotomiile existenţiale şi istorice ale omului 52
2. Personalitatea 62
   A. Temperamentul 62
   B. Caracterul 65
      (1). Concepţia dinamică despre caracter 65
      (2). Tipuri de caracter: orientările neproductive 73
         (a) Orientarea receptivă 73
         (b) Orientarea exploatatoare 75

Libris.ro
Respect pentru oameni și cărți

(c) Orientarea tezaurizatoare 76
(d) Orientarea mercantilă 78
(3). Orientarea productivă 92
(a) Caracteristici generale 92
(b) Dragostea productivă și gândirea productivă 106
(4). Orientări în procesul de socializare 116
(5). Combinații ale diferitelor orientări 120

IV. Problemele eticii umaniste 125
1. Egoism, iubire de sine și interes personal 126
2. Conștiința morală și apelul adresat omului de întoarcere la sine 147
A. Conștiința morală autoritară 149
B. Conștiința morală umanistă 163
3. Plăcere și fericire 177
A. Plăcerea ca un criteriu de evaluare 177
B. Tipuri de plăcere 187
C. Problema mijloacelor și scopurilor 195
4. Credința ca trăsătură de caracter 201
5. Puterile morale ale omului 214
A. Omul — bun sau rău? 214
B. Refulare și productivitate 229
C. Caracter și judecată morală 233
6. Etica: absolut vs. relativ, universal vs. imanent social 240

V. Problema morală contemporană 247

CUVÂNT-ÎNAINTE

Cartea de față continuă, din multe puncte de vedere, volumul meu *Fuga de libertate*[1], în care am încercat să analizez fuga omului modern de sine și de propria libertate; aici discut problemele eticii, normelor și valorilor, care conduc la realizarea sinelui uman și a potențialităților sale. Inevitabil, anumite idei din *Fuga de libertate* sunt reluate în această carte, și, deși am încercat, pe cât de mult am putut, să scurtez discuțiile care se suprapun, nu am reușit să le omit cu desăvârșire. În capitolul despre natura omenească și caracter, discut subiecte de caracterologie ce nu au fost abordate în cartea mai veche, dar vorbesc doar pe scurt despre problemele discutate acolo. Cititorul care dorește să aibă o imagine completă a caracterologiei mele trebuie să citească ambele cărți, chiar dacă acest lucru nu e necesar pentru înțelegerea acestui volum.

Mulți cititori poate vor fi surprinși de faptul că un psihanalist se ocupă de probleme de etică și mai ales că îmbrățișează ideea că psihologia nu numai că trebuie să

[1] Volum tradus în 2016 la Editura Trei (*N. red.*).

demaşte judecăţile etice greşite, ci poate şi să întemeieze norme de conduită obiective şi valide. Această poziţie contrastează cu tendinţa dominantă în psihologia modernă, ce pune accentul pe „ajustare", nu pe „bine", plasându-se în tabăra relativismului etic. Experienţa mea de psihanalist practicant mi-a confirmat convingerea că problemele etice nu pot fi lăsate deoparte în studiul personalităţii, nici din punct de vedere practic, şi nici din punct de vedere teoretic. Judecăţile de valoare pe care le facem ne determină acţiunile, iar de validitatea lor depinde sănătatea mentală şi fericirea noastră. A pune judecăţile de valoare în rândul diverselor raţionalizări ale dorinţelor inconştiente iraţionale, chiar dacă pot fi şi aşa ceva, restrânge şi distorsionează imaginea personalităţii ca întreg. În ultimă instanţă, nevroza însăşi este un simptom al eşecului moral (însă „ajustarea" nu e nicicum un simptom al desăvârşirii morale). În multe cazuri, un simptom nevrotic exprimă un conflict moral, iar succesul efortului terapeutic depinde de înţelegerea şi soluţionarea problemei etice a persoanei.

Despărţirea psihologiei de etică este de dată relativ recentă. Marii gânditori umanişti din trecut, pe ale căror opere se bazează această carte, erau filosofi şi psihologi; credinţa lor era că înţelegerea naturii umane şi înţelegerea valorilor şi normelor care să-i guverneze viaţa erau interdependente. Freud şi şcoala sa, pe de altă parte, deşi au avut o contribuţie inestimabilă la progresul gândirii etice, datorită demontării judecăţilor de valoare iraţionale, au adoptat o poziţie relativistă cu privire la valori, fapt ce a avut un impact negativ nu doar asupra dezvoltării teoriei etice, dar şi asupra progresului psihologiei înseşi.

Cea mai importantă excepţie de la această tendinţă în psihanaliză este C.G. Jung. El a recunoscut că psihologia şi psihiatria sunt strâns legate de problemele morale şi

filosofice ale omului. Cu toate că recunoaşterea aceasta e în sine foarte importantă, abordarea filosofică a lui Jung a condus doar la o reacţie împotriva lui Freud, şi nu la o psihologie înclinată spre filosofie care să meargă dincolo de Freud. Pentru Jung, „inconştientul" şi mitul au devenit noi surse de revelaţie, ce aveau pretenţia de a fi superioare gândirii raţionale din simplul motiv al originii lor nonraţionale. Puterea religiilor monoteiste occidentale, ca şi cea a marilor religii ale Indiei şi Chinei provine din preocuparea pentru adevăr şi din pretenţia fiecăreia de a fi credinţa adevărată. Deşi această convingere dă naştere la o intoleranţă fanatică faţă de alte religii, ea a sădit simultan în aderenţii şi oponenţii săi respectul pentru adevăr. Admiraţia sa eclectică pentru orice religie l-a făcut pe Jung să abandoneze căutarea adevărului în teoria sa. Toate sistemele, toate miturile şi simbolurile au o valoare egală pentru acesta, numai să fie nonraţionale. El e relativist cu privire la religie — iar această abordare constituie partea negativă şi nu opusul relativismului raţional, pe care îl combate cu atâta ardoare. Acest iraţionalism, fie că e îmbrăcat în termeni psihologici, filosofici, rasiali, fie politici, nu constituie un progres, ci e reacţionar. Eşecul raţionalismului din secolele optsprezece şi nouăsprezece nu s-a datorat credinţei sale în raţiune, ci obtuzităţii concepţiilor sale. Greşelile unui raţionalism unilateral nu pot fi îndreptate de şi mai puţină raţiune, ci de mai multă, ca şi de o căutare neostoită a adevărului — iar aici nu ne ajută cu nimic obscurantismul pseudoreligios.

Psihologia nu poate fi ruptă de filosofie, şi nici etica de sociologie sau de economie. Faptul că am subliniat în această carte problemele filosofice ale psihologiei nu înseamnă că am ajuns să cred că factorii socioeconomici sunt mai puţin importanţi: această abordare unilaterală este în întregime dictată de forma de prezentare, şi sper

să public un alt volum de psihologie socială care să se concentreze asupra interacțiunii factorilor psihologici cu cei socioeconomici.

Poate părea că psihanalistul, care poate să observe tenacitatea şi încăpățânarea aspirațiilor iraționale, va trebui să adopte o perspectivă pesimistă asupra capacității omului de a se autoguverna şi de a se elibera din robia pasiunilor iraționale. Trebuie să mărturisesc faptul că în munca mea analitică am fost tot mai impresionat de fenomenul opus: de puterea aspirațiilor spre fericire şi sănătate, care fac parte din înzestrarea naturală a omului. „Vindecarea" înseamnă eliminarea obstacolelor ce stau în calea realizării lor. Există mai puține motive să ne mirăm de existența a atât de multor nevrotici, cât de fenomenul atât de multor oameni care sunt relativ sănătoşi, în ciuda influențelor nefavorabile la care sunt expuşi.

Pare oportună o avertizare. Mulți oameni de azi aşteaptă de la cărțile de psihologie să le ofere rețete pentru „fericire" ori „pace sufletească". Această carte nu conține niciun astfel de sfat. Ea e o încercare teoretică de a clarifica problema eticii şi psihologiei; scopul său e mai degrabă de a-l face pe cititor să se autointerogheze decât să-l liniştească.

Nu pot să exprim îndeajuns de mult cât de îndatorat sunt prietenilor, colegilor şi discipolilor, care m-au stimulat şi mi-au făcut sugestii ce m-au ajutat să scriu volumul de față. Totuşi, doresc să-mi exprim recunoştința mai ales față de cei care au contribuit direct la definitivarea acestui volum. Neprețuit a fost mai ales ajutorul dlui Patrick Mullahy; el şi dr. Alfred Seidemann au făcut un număr de sugestii stimulante, dar şi de critici referitoare la temele filosofice abordate în carte. Sunt foarte îndatorat profesorului David Riesman pentru multe sugestii constructive şi dlui Donald Slesinger, care a contribuit mult la cursivitatea manuscrisului. Cel mai mult sunt însă dator soției mele, care m-a ajutat să-mi revizuiesc manuscrisul şi care a făcut multe sugestii importante referitoare la organizarea şi conținutul cărții; mai ales concepția despre aspectele pozitive şi negative ale orientării neproductive e îndatorată mult sugestiilor sale.

Doresc să mulțumesc şi editorilor revistelor *Psychiatry* şi *American Sociological Review* pentru permisiunea de a folosi în acest volum articolele mele „Egoism şi iubire de sine", „Credința ca trăsătură de caracter" şi „Originile individuale şi sociale ale nevrozei".

Libris.RO
Respect pentru oameni și cărți

I

PROBLEMA

„Dar sufletul se hrăneşte cu ceva, Socrate?“ — „Desigur! Cu învăţături“, am zis eu. „Şi să luăm seama ca nu cumva sofistul să ne înşele lăudând cele ce vinde, aşa cum fac cei ce vând hrana pentru trup, negustorii mai mari sau mai mici. Căci aceştia, neştiind ce e bun şi ce e rău pentru trup, dintre mărfurile pe care le aduc, atunci când le vând, le laudă pe toate deopotrivă, iar cumpărătorii lor sunt la fel de neştiutori, afară de cazul că vreunul dintre ei se întâmplă să fie instructor de gimnastică sau medic. Tot astfel şi cei care răspândesc diferite învăţături prin cetăţi, vânzându-le ca pe o marfă şi făcând negustorie, laudă întotdeauna, celui doritor să ia, toate cele ce au de vânzare; dar adesea, o! bunule, nu ştiu nici ei ce e bun şi ce e vătămător pentru suflet din cele ce vând. La fel şi cei care cumpără de la ei, dacă nu cumva se întâmplă ca vreunul să se priceapă la îngrijirea sufletului. Prin urmare, dacă se întâmplă să ştii ce e bun şi ce e rău dintre acestea, atunci poţi cumpăra în deplină siguranţă învăţături de la Protagoras sau de la oricare altul; dacă nu, ai

grijă, dragul meu, să nu te pui în primejdie jucând la zar lucrurile cele mai de preț. Căci mult mai mare este pericolul la cumpărarea învățăturilor decât la cumpărarea alimentelor.

— Platon, „Protagoras"[2]

Libris.ro
Respect pentru oameni și cărți

Spiritul mândru şi optimist a constituit nota distinctivă a culturii occidentale din ultimele câteva secole: mândria că raţiunea e un instrument cu care omul înţelege şi stăpâneşte natura; optimismul că speranţele cele mai îndrăzneţe ale umanităţii se vor îndeplini, că se va ajunge la cea mai mare fericire pentru cel mai mare număr de oameni.

Mândria omului nu e lipsită de temei. Prin meritele raţiunii sale, omul a construit o lume materială ale cărei realităţi întrec până şi visurile şi viziunile din poveşti şi utopii. El stăpâneşte energii fizice care vor da speciei umane posibilitatea de a-şi asigura condiţiile materiale necesare pentru o existenţă demnă şi productivă şi, deşi multe din ţelurile sale nu au fost încă atinse, aproape sigur ele rămân accesibile, iar *problema producţiei* — care a fost problema trecutului — e rezolvată, în principiu. Acum, pentru prima oară în istorie omul poate vedea că ideea unităţii speciei umane şi de cucerire a naturii în folosul omului nu mai sunt un vis, ci o posibilitate realistă. Nu e oare el îndreptăţit să fie mândru şi să aibă încredere în sine şi în viitorul umanităţii?

Însă omul modern se simte neliniştit şi din ce în ce mai nedumerit. Munceşte şi face eforturi, însă îşi dă vag seama de sentimentul de inutilitate al activităţilor sale. În vreme ce puterea sa asupra materiei creşte, el

[2] Platon, „Protagoras", trad. Ştefan Bezdechi, în Platon, *Opere*, vol. I (Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1975), p. 428.

se simte neputincios în viaţa sa individuală şi socială. Deşi creează mijloace noi şi din ce în ce mai bune de a îmblânzi natura, a ajuns să fie prins în plasa respectivelor mijloace şi a pierdut din vedere scopul, singurul ce le oferă sens — *omul însuşi*. A devenit stăpânul naturii, dar în paralel a ajuns sclavul maşinii pe care el însuşi a construit-o. În pofida cunoaşterii pe care o are despre materie, el ignoră cele mai importante şi mai fundamentale probleme ale existenţei umane: ce e omul, cum ar trebui să trăiască şi cum energiile fantastice din *interiorul* omului pot fi eliberate şi folosite în mod constructiv.

Criza omului contemporan a condus la o abandonare a speranţelor şi ideilor Iluminismului, sub auspiciile cărora a început progresul nostru economic şi politic. Însăşi ideea de demnitate şi putere a omului e etichetată drept o iluzie copilărească, iar în loc e predicat „realismul", un nou termen pentru lipsa extremă de încredere în om. Ideea de demnitate şi de putere care i-a dat omului forţa şi curajul necesare pentru giganticele sale realizări din ultimele câteva secole e atacată, sugerându-se că trebuie să ne întoarcem la acceptarea neputinţei şi lipsei de importanţă, ce ar caracteriza în ultimă instanţă omul. Această idee ameninţă să distrugă înseşi rădăcinile din care a crescut cultura noastră.

Ideile Iluminismului i-au arătat omului că se poate încrede doar în propria raţiune ca ghid pentru stabilirea unor norme etice valide şi că se poate baza pe sine, fără a avea nevoie de vreo revelaţie ori de autoritatea bisericii, ca să ştie binele şi răul. Mottoul Iluminismului a fost „îndrăzneşte să ştii", adică „ai încredere în cunoaşterea ta", şi el a devenit un stimulent pentru eforturile şi realizările omului modern. Îndoielile crescânde cu privire la autonomia şi raţiunea umană au creat o stare de confuzie morală, în care omul e lipsit de călăuzirea

revelației ori a rațiunii. Rezultatul constă în acceptarea unei poziții relativiste, potrivit căreia judecățile de valoare și normele etice sunt chestiuni care țin exclusiv de gusturi și preferințe arbitrare, iar pe acest tărâm nu putem spune nimic. Însă din moment ce omul nu poate trăi fără valori și norme, un astfel de relativism face din el o pradă ușoară pentru sistemele de valori iraționale. El se întoarce la poziția pe care grecii, anticii, creștinismul, Renașterea și Iluminismul de secol optsprezece au depășit-o. Nevoile statului, entuziasmul pentru calitățile magice ale liderilor puternici, mașinile puternice și succesul material au devenit sursele normelor și judecăților de valoare.

Trebuie oare să lăsăm lucrurile așa? Trebuie oare să alegem între religie și relativism? Trebuie să acceptăm retragerea rațiunii din chestiunile etice? Va trebui cumva să credem că alegerea între libertate și sclavie, iubire și ură, adevăr și falsitate, integritate și oportunism, viață și moarte e doar rezultatul unor multiple preferințe subiective?

Mai există în realitate o alternativă. Putem formula norme etice valide numai prin intermediul rațiunii omenești. Omul e capabil să discearnă și să facă judecăți de valoare la fel de valide ca orice altă judecată provenind din rațiune. Marea tradiție a gândirii etice umaniste stă la baza sistemelor de valori *bazate* pe autonomia umană și rațiune. Aceste sisteme au fost construite pornind de la premisa că, pentru a ști ce e bine și ce e rău pentru om, va trebui să cunoaștem natura umană. De aceea, ele erau fundamental și cercetări psihologice.

Dacă etica umanistă se fundamentează pe cunoașterea naturii omului, psihologia modernă și mai ales psihanaliza ar fi trebuit să fie unul din stimulii cei mai puternici pentru dezvoltarea eticii umaniste. Însă deși psihanaliza a adăugat foarte mult la cunoașterea

omului, nu ne-a sporit și cunoașterea modului în care omul trebuie să trăiască și a ce trebuie să facă. Principala *funcție* a psihanalizei a fost „demascarea", și demonstrarea faptului că judecățile de valoare și normele etice sunt expresii raționalizate ale dorințelor și fricilor iraționale, uneori inconștiente, așa încât aceste judecăți și norme nu pot pretinde o validitate obiectivă. Deși această demascare a fost în sine extrem de valoroasă, a devenit treptat sterilă, pe măsură ce nu reușea să treacă dincolo de simpla critică.

Psihanaliza, în încercarea de a transforma psihologia într-o știință a naturii, a făcut greșeala de a separa psihologia de problematica filosofiei și eticii. A ignorat că personalitatea umană nu poate fi înțeleasă decât dacă luăm în considerare totalitatea omului, inclusiv nevoia lui de a găsi un răspuns la problema sensului propriei existențe și de a descoperi normele după care trebuie să trăiască. „Homo psychologicus" al lui Freud e o construcție la fel de himerică pe cât era „homo oeconomicus" din economia clasică. E imposibil să înțelegem omul și perturbările sale mentale și afective fără să înțelegem natura și valoarea conflictelor morale. Psihologia nu va progresa izolând „natura" de un domeniu așa-zis „spiritual" și concentrându-se doar pe prima, ci va evolua doar prin întoarcerea la marea tradiție a eticii umaniste, ce gândea omul ca o totalitate psiho-spirituală, fiind încredințată că scopul omului e să fie *el însuși* și că pentru aceasta el trebuie să existe *pentru sine*.

Am scris această carte cu intenția de a reafirma validitatea eticii umaniste, pentru a demonstra că a cunoaște natura umană nu conduce la relativism, ci, dimpotrivă, la convingerea că sursa normelor pentru conduita etică este de găsit în însăși natura omului. De asemenea, îmi propun să arăt că normele morale

provin din calitățile inerente omului, și că încălcarea lor conduce la o dezintegrare mentală și emoțională. Voi încerca să arăt că structura de caracter a personalității mature și integrate, caracterul productiv, este sursa și baza virtuții, iar „viciul" înseamnă, în ultimă instanță, indiferență față de propria persoană și automutilare. Nu renunțarea de sine și nici egoismul, ci iubirea de sine, nu negarea individului, ci afirmarea adevăratului său sine omenesc sunt valorile supreme ale eticii umaniste. Dacă omul e să creadă în valori, el va trebui să se cunoască și să conștientizeze capacitatea propriei sale naturi de a genera bine și productivitate.

II

ETICA UMANISTĂ: ȘTIINȚA APLICATĂ A ARTEI DE A TRĂI

Cândva rabinul Susia se ruga lui Dumnezeu: „Doamne, te iubesc atât de mult, dar nu mi-e destul de frică de tine. Doamne, te iubesc atât de mult, dar nu mi-e destul de frică de tine. Dă-mi teama de tine a unuia din îngerii tăi, care sunt pătrunși de numele tău înfricoșător". Și Dumnezeu i-a auzit ruga, și numele Său a pătruns în inima ascunsă a lui Susia, așa cum se arată îngerilor. Însă la asta, Susia s-a băgat sub pat ca un cățeluș, și o frică animalică l-a cuprins, până când a urlat: „Doamne, lasă-mă să te iubesc iar ca Susia". Și Dumnezeu l-a auzit și de data asta[3].

1. ETICĂ UMANISTĂ ȘI ETICĂ AUTORITARĂ

Dacă nu dorim să abandonăm căutarea unor norme de conduită obiectiv valide, așa cum o face relativismul

[3] În *Time and Eternity. A Jewish Reader*, coord. de Nabum N. Glatzer (New York: Schoeken Books, 1946).